

Dušan Vučićević¹

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dejan Bursać²

Institut za političke studije

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.4

UDK 324.329(323.1:497.11)

Manjinsko predstavljanje kao „smokvin list” za partijsko preduzetništvo na izborima u Srbiji³

Sažetak

Autori analiziraju problem zloupotrebe afirmativnih mera u pogledu kandidature i dodele mandata za partije nacionalnih manjina, a prilikom izbora za Narodnu skupštinu Republike Srbije. Nekoliko kandidatura u poslednjim izbornim ciklusima otvorilo je pitanje liberalnog pristupa institucionalnom dizajnu ovog aspekta izbornog sistema u multietničkim društvima, u čijem kontekstu se omogućava samokonstituisanje manjinskog predstavljanja na samim izborima, gde partije i kandidati sami tvrde da zastupaju interese određene etničke grupe. Za potrebu ispitivanja stvarnog utemeljenja takvih partija u manjinskim zajednicama, autori su kreirali indeks etničkog glasanja, koji su zatim primenili na uzorak od 10 nacionalnih manjina tj. njihovih lista i gotovo 800 naselja sa manjinskim prisustvom većim od 3% udela u ukupnom stanovništvu, tokom poslednjih sedam izbornih ciklusa od uvođenja afirmativnih mera. Odnos manjinskog udela u stanovništvu i izbornih rezultata identifikovanih manjinskih lista otkrio je da, uprkos tome što postoje brojne etničke partije zaista utemeljene u manjinskim zajednicama, u nekoliko slučajeva podrška je dolazila isključivo od većinske etničke grupe. Afirmativne mere su u takvim prilikama korišćene za realizaciju privatnih političkih ambicija, nevezanih za predstavljanje etničkih interesa.

[1] dusan.vucicevic@fpn.bg.ac.rs

[2] dejan.bursac@ips.ac.rs

[3] Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji Sabor politikologa (24-25. septembar 2022, Beograd)

Ključne reči

izborna pravila, predstavljanje etničkih manjina, manjinske partije, indeks etničkog glasanja, parlamentarni izbori

Uvod

Od uvođenja afirmativnih mera za predstavljanje partija nacionalnih manjina u izborni sistem Srbije proteklo je 18 godina i sedam izbornih ciklusa. Od tada ukupno je 48 manjinskih lista učestvovalo na izborima, dok ih je 30 osvajalo poslaničke mandate. Iako se kod većine partija i izbornih lista nesumnjivo radi o iskrenim zastupnicima interesa nacionalnih manjina, nekoliko neuspješnih i par uspešnih kandidatura „sumnjivih“ manjinskih lista otvorilo je pitanje zloupotreba institucionalnih pravila koja olakšavaju političko predstavljanje etničkih grupa. Poslednji takav primer, na nedavno okončanim parlamentarnim izborima, odnosi se na izbornu listu „Zajedno za Vojvodinu – Vojvođani (Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, Zajedno za Vojvodinu)“. Proglašena od RIK-a kao koaliciona lista hrvatske i rusinske nacionalne manjine (obe partije tako su i registrovane u Registru političkih stranaka) ova lista odmah se suočila sa napadima predstavnika drugih manjinskih partija, ali i sumnjama u javnosti da se radi o *proxy* listi Lige socijaldemokrata Vojvodine koja po prvi put nije učestvovala na parlamentarnim izborima. Tako je Mirko Bajić, predsednik Saveza bačkih Bunjevaca, tvrdio da se radi „o klasičnoj zlouprebi izbornog zakona“, da „podršku nisu dobili ni od Hrvata, ni od Rusina u Vojvodini, a javno ih podržava i promovise samo Liga socijaldemokrata Vojvodine“ (Danas, 2022a). Slične primedbe došle su i od predstavnika Demokratske zajednice Hrvata koji su optužili Žigmanova da se kandiduje za ulogu Željka Komšića u Srbiji „pod šinjelom Nenada Čanka“ (Danas, 2022b). Izborna lista „ZZV – Vojvođani“ osvojila je dva

poslanička mandata, a poslanici su postali Tomislav Žigmanov, predsednik DSHV, i Aleksandar Olenik, bivši predsednik Građanskog demokratskog foruma.

Očigledniji primer zloupotrebe afirmativnih mera za pripadnike manjinskih zajednica predstavlja lista „Nijedan od ponuđenih odgovora - NOPO“ koja je na izborima 2012. godine proglašena listom vlaške nacionalne manjine i osvojila jedan mandat. Oba primera ukazuju na potencijalne kontradiktornosti u institucionalnom dizajnu pluralnih društava koje omogućavaju da partije ili kandidati tvrde da zastupaju interese određene etničke grupe, ali dobijaju glasove preko linija etničkih granica, od pripadnika drugih etničkih grupa. Iako su ovakve zloupotrebe jednostavnije u korporativnom podtipu *power-sharing* demokratija, primer Srbije pokazuje da je sličan obrazac moguć i u liberalnom podtipu.

U prvom delu rada bavimo se izbornim pravilima i predstavljanjem manjina iz teorijskog i uporednog ugla. Ukazujemo na razlike između korporativnog i liberalnog podtipa *power-sharinga*, kao i na potencijalne zloupotrebe manjinskog predstavljanja u slučajevima međuetničkog glasanja, izbornog fenomena koji se vezuje za integracionističku školu. U drugom odeljku pratimo genezu izbornih i pravila partijskog organizovanja koja olakšavaju i pospešuju uvećanje broja manjinskih partija u formalnom, elektivnom i parlamentarnom partijskom sistemu Srbije. Konačno, u poslednjem odeljku analiziramo slučajeve učesća manjinskih izbornih lista na izborima i njihove rezultate u mestima naseljenim pripadnicima nacionalnih manjina. U tu svrhu konstruisali smo indeks etničkog glasanja kako bismo razdvojili manjinske liste koje izbornu podršku dobijaju u etničkoj grupi koju predstavljaju i slučajeve zloupotreba izbornih pravila i „manjinskog preduzetništva“ koje menja prirodu etničke reprezentacije u Srbiji. U analizu su uključene sve teritorijalno koncentrisane etničke grupe u Srbiji i njihove manjinske liste ukoliko su makar jednom učestvovala na parlamentarnim izborima.

Teorijski okvir

Odabir izbornih pravila predstavlja jednu od ključnih odluka za ublažavanje i rešavanje konflikata u etnički složenim društvima. Ako izuzmemo savete da je za pluralna društva najbolje rešenje mirni razlaz, ustavnim dizajnerima se preporučuju dva puta. Jedan podrazumeva jasnije institucionalno odvajanje etničkih grupa koje omogućava svakoj od njih da bira svoje predstavnike. Na njemu je zasnovana centrifugalna *power-sharing* škola (Lijphart 1977, 1991, 1996, 2008) koja insistira na proporcionalnom izbornom sistemu. Drugi put ima za cilj integraciju različitih etničkih grupa, deetnifikaciju politike i izgradnju osećaja vezanosti za političku zajednicu nezavisno od partikularnih nacionalnih identiteta. Druga, centripetalna škola zbog toga insistira na izbornim pravilima (npr. AV, STV, SNTV) koja veću šansu daju kandidatima koji imaju podršku u ra-

zličitim etničkim grupama – međuetničko glasanje – a time i političarima koji su usmereni na politiku pomirenja (Horowitz, 1985, 1991, 2003; O’Leary et al., 1993; Reilly, 2001; Bochsler, 2011).

Na prostoru bivše Jugoslavije, ali i šire, u Centralnoj i Istočnoj Evropi (Bochsler, 2018), prihvaćen je prvi put, ali uz znatne razlike u primeni jer se proporcionalno predstavljanje kombinuje sa različitim merama afirmativne akcije, uz dodatnu razliku u zavisnosti od subjekta afirmativnih mera. U odnosu na subjekt moguće je razlikovati četiri pristupa (Bochsler, 2018):

1. različito se tretiraju kandidati u zavisnosti od etničke pripadnosti (npr. Dom naroda u BiH, parlamenti Republike Srpske i Federacije BiH, predsedništvo BiH);
2. različito se tretiraju političke stranke nacionalnih manjina (Srbija, Crna Gora, Kosovo⁴);
3. različito se tretiraju birači pripadnici nacionalnih manjina (Hrvatska, Slovenija);
4. različito se tretiraju područja koja manjine naseljavaju (Crna Gora do 2011, Severna Makedonija indirektno).

Važnije je, međutim, što se kod različitih subjekata mogu primeniti izborna pravila koja garantuju reprezentaciju određenih manjinskih zajednica (korporativni *power-sharing*) i ona koja relativno brojnim nacionalnim manjinama olakšavaju osvajanje mandata (liberalni *power-sharing*). Razlike između ta dva podtipa zasnivaju se na logikama predodređenja i samoodređenja (*predetermination vs self-determination*) (McGarry i O’Leary, 2007; McCulloch, 2012). Korporativni mehanizmi podrazumevaju stroge garancije da će etničke grupe učestvovati u deljenju vlasti zbog čega insistiraju na etničkim kvotama i garantovanim/rezervisanim mestima. One su najčešće zapisane u ustavima koji predeterminišu grupe identitete reprezentovane u institucijama. Liberalni *power-sharing*, s druge strane, ne podrazumeva garancije predstavljenosti etničkih grupa, već im afirmativnim merama omogućava da se samokonstituišu na izborima. Ukoliko pripadnici manjinske zajednice glasaju za svoje etničke partije, biće predstavljeni u parlamentu čak i ako manjina nije previše brojna ukoliko je npr. za manjinske liste ukinut izborni cenzus, a raspodela mandata se odvija u jednoj izbornoj jedinici. Istovremeno se može desiti da korporativne *power-sharing* izborne institucije (npr. Slovenija) osiguravaju predstavljenost samo nekim etničkim grupama, a da druge u praksi sprečavaju da se na izborima politički samokonstituišu, a da liberalne *power-sharing* izborne institucije budu permissivnije za sve etničke grupe (Srbija).

Ako etničke partije ogorman deo izborne podrške dobijaju od određene etničke grupe i zastupaju njene interese (Horowitz, 1985: 291-292; v.

[4] Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveeta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova. Ova napomena primenjuje se na sva naredna navođenja termina Kosovo* u daljem tekstu.

Chandra, 2004: 3), glavni test da li je jedna partija etnička jeste distribucija podrške. Pojednostavljeno, ukoliko partija dobija glasove iz različitih i potencijalno konkurentskih etničkih grupa ne može se govoriti o etničkoj partiji. Međutim, kako glavna kritika *power-sharing* mehanizama počiva na tome da se njima promovise koncept reprezentacije isključivo po etničkom ključu, istraživači i dizajneri izbornih pravila zaokupirani su pitanjem da li ih je moguće nadograditi centripetalnim institucijama kako bi se podstakle partije da traže i dobijaju glasove izvan etničke grupe koju reprezentuju (Bogaards, 2019; Murtagh, 2020). Cilj nadogradnje je pospešivanje međuetničkog glasanja. Šta se dešava kada se nadogradnja zaista desi i u kakvom je institucionalnom aranžamanu najjednostavnije obesmisлити afirmativne mere koje obezbeđuju etničku reprezentaciju? Danijel Bohsler dopunjuje podelu na korporativne i liberalne konsocijacije sa tri različita tipa „biračkog prava“ (ko učestvuje u izboru grupnih predstavnika):

1. *vote pooling* izborni sistemi (npr. STV) u kojima su izborne jedinice ili glasački listići kreirani tako da birači daju glasove i kandidata koji ne pripadaju njihovoj etničkoj grupi;
2. etnički segmentirano izorno pravo gde postoje ili zasebni birački spiskovi (Hrvatska, Slovenija) ili indirektno teritorijalno odvajanje (srpski član predsedništva u BiH izabran u Republici Srpskoj);
3. univerzalno biračko pravo u kome se garantovani mandati dodeljuju u jednoj izornoj jedinici (bošnjački i hrvatski član predsedništva BiH izabrani u Federaciji BiH; Kosovo*) ili je ukinut ili snižen izborni cenzus za manjinske partije (Srbija, Crna Gora) (Bochsler, 2022: 6-12).

Poslednji scenario, iako najpogodniji za međuetničko glasanje, može dovesti do paradoksalnih situacija u kojima su predstavnici jedne etničke grupe izabrani glasovima birača koji ne pripadaju toj etničkoj skupini. Željko Komšić, kao kandidat nominalno multietničke Socijaldemokratske partije BiH i kasnije Demokratske fronte, četiri puta je izabran za hrvatskog člana predsedništva BiH (2006, 2010, 2018, 2022), glasovima Bošnjaka. Iako bi se izbor Komšića mogao proglasiti uspehom koncepta međuetničkog glasanja u BiH konsocijaciji, hrvatske partije konstantno osporavaju legitimitet Komšića jer je izabran kao kandidat partije koju pretežno podržavaju Bošnjaci i ne predstavlja interese hrvatskog naroda u institucijama. Sličan obrazac dogodio se i na izborima na Kosovu* 2021. godine kada su kandidati Bošnjaka, odnosno Roma i Aškalija, izabrani glasovima iz opština sa srpskom većinom (Bochsler, 2022). U ovom slučaju, međutim, reagovao je Ustavni sud i anulirao glasove date tim listama na biračkim mestima sa srpskom većinom. Stav suda je bio da etničke zajednice sa većim brojem glasača mogu iskoristiti izbore kako bi kontrolisale predstavnike malobrojnijih zajednica, te da međuetničko glasanje dovodi u pitanje predstavljanje manjina. Iako odluka nije usmerena protiv interesa srpske zajednice, jer se potencijalno na nekim od narednih izbora moglo očekivati da Albanci pribegnu istoj strategiji i

izaberu srpske predstavnike, sud je zauzeo jasan stav da predstavljanje mora biti zasnovano na etnicitetu: „Glasovi nisu validni zato što je nedemokratski da predstavnici jedne zajednice osvoje mandate na osnovu glasova dobijenih u drugoj zajednici” (Bochsler, 2022: 19).

Kombinacija korporativnog *power-sharinga* i univerzalnog biračkog prava predstavlja najpogodnije tlo za stvaranje tenzija između dva pristupa. U takvim situacijama strategije nominovanja kandidata u ime manjine i podsticanje „većinskih” birača da glasaju međuetnički, za manjinsku partiju, veoma je lako sprovesti. Međutim, tenzija može da postoji i u liberalnom podtipu, u kome ne postoje etničke kvote, već samo afirmativne mere koje omogućavaju manjinama da se samokonstituišu na izborima. Naravno, zloupotreba manjinskih prava na reprezentaciju u liberalnom podtipu manje je opasna jer ne sprečava istinske predstavnike manjinskih zajednica da zauzmu mesta u poslaničkim klupama. Ona ovde ima drugačiji smisao i pre svega je koriste ambiciozni pojedinci i grupe, bez podrške u biračkom telu, s ciljem da osvoje mandate švercujući se na blažim, manjinskim izbornim institutima. U Srbiji je nekoliko takvih izbornih instituta koji olakšavaju reprezentaciju partijskim preduzetnicima.

Geneza primene afirmativnih mera za nacionalne manjine u Srbiji

Na prvim parlamentarnim izborima u Srbiji, od repluralizacije političkog prostora, 1990. godine korišćen je dvokružni većinski sistem. Kandidati pet manjinskih partija osvojili su ukupno 14 mandata (Mađari 8, Bošnjaci 3+1, Hrvati i Albanci po jedan) pre svega zbog toga što je najveći broj manjina u Srbiji teritorijalno koncentrisan. Ni kasniji prelazak na proporcionalni sistem sa više izbornih jedinica (1992, 1993 – devet; 1997 – 29) i cenzusom od 5% nije drastično umanjio broj predstavnika etničkih partija u Narodnoj skupštini. Pad na ukupno 10 (1992), sedam (1993) i osam (1997) posledica je pre svega bojkota određenih izbornih ciklusa ili izlaska na izbore sa više izbornih lista (Lončar, 2020: 853-857). Podaci iz devedesetih zapravo potvrđuju tezu da teritorijalno koncentrisanim manjinama odgovaraju većinski i proporcionalni sistemi sa većim brojem izbornih jedinica (Pajvančić, 2015: 53). Neuspeh manjinskih lista na izborima nastupa tek nakon uvođenja jedne izborne jedinice i to sa izbornim ciklusom zakašnjenja (2003) jer su na izborima 2000. manjinske partije nastupale u okviru široke koalicije DOS. Pogubno dejstvo jedne izborne jedinice i cenzusa od 5% na predstavljanje nacionalnih manjina i neosvajanje nijednog poslaničkog mandata potvrđuje tezu da predstavnicima malobrojnih manjinskih grupa može da bude teže da osvoje broj glasova potreban za prelazak cenzusa u proporcionalnom sistemu, nego u većinskim (Bochsler, 2010).

Otuda je prva popravka izbornog zakona iz 2000. godine (Vučićević i Jovanović, 2020: 823-829) ukinula zakonski cenzus od 5% za manjinske stranke koje u raspodeli mandata učestvuju i kada ne pređu izborni prag.

Kako se u Srbiji svih 250 mandata dodeljuje u jednoj jedinici i koristi D'Ontova formula, od izbora 2007. manjinske partije sigurno osvajaju mandat ukoliko preskoče efektivni cenzus (prirodni prag) od 0,39% glasova. Kako u praksi veliki broj glasova „građanskih“ partija ostane ispod cenzusa, te ne ulazi u raspodelu, prirodni prag je često iznosio i manje od 0,35% važećih glasova.

Druga važna promena odnosila se na partijsko zakonodavstvo. Donošenjem Zakona o političkim strankama (2009) napravljena je razlika između političkih stranaka i stranaka nacionalnih manjina i, važnije, omogućeno osnivanje manjinske stranke pod deset puta lakšim uslovima (1.000 umesto 10.000 potpisa). Ono je dalo potpuno drugačiji impuls dinamici partijskog sistema, a posredno uticalo i na izbornu kompeticiju (Jovanović i Vučićević, 2020). Posledica izmena zakona je „poplava“ manjinskih partija. O tome svedoči i udeo osnovanih manjinskih partija u registru (74 od 124 – 59,68%) i udeo novoosnovanih partija nakon zakonodavnih izmena (33 od 52 – 63,46%). Za 13 godina u registar je bilo upisano 13 bošnjačkih partija, po sedam mađarskih, romskih, albanskih, slovačkih i ruskih, pet vlaških, četiri bugarske, po tri makedonske i bunjevačke, po dve hrvatske, crnogorske, rumunske, rusinske i grčke, i jedna partija goranske nacionalne manjine. Verovatno najilustrativniji primer je sedam ruskih stranka iako je po poslednjem popisu u Srbiji 3.427 Rusa. Iako bi se po broju stranaka reklo da su nacionalne manjine u Srbiji izuzetno zainteresovane za politiku, u praksi se radi o velikom broju pojedinaca i grupa koji ovaj modalitet osnivanja stranke vide kao način za izbegavanje dejstva zakonskog izbornog praga i lakše sticanje mandata u predstavničkim telima, kako na parlamentarnim, tako i na pokrajinskim i posebno lokalnim izborima, gde su izborna pravila preslikana sa nacionalnog nivoa.

Treća promena odigrala se u predvečerje izbora 2020. godine. Plašeći se da će, usled najavljenog opozicionog bojkota izbora (Bursać i Vučićević, 2021), dobiti monolitan parlament, SNS je snizila izborni cenzus na 3%, a istovremeno uvela pravilo prema kojem se u postupku raspodele mandata koeficijenti manjinskih stranaka uvećavaju za 35% čime se u pitanje dovodi i ustavno načelo jednakosti biračkog prava. Iako se verovatno radi o koncesiji režima manjinskim strankama (maksimalan udeo glasova za siguran prvi mandat sada iznosi ~0,29%), jer snižavanje cenzusa na 3% smanjuje potencijal bačenih glasova i uvećava visinu prirodnog praga, izmeni se pristupilo bez previše razmišljanja. O tome svedoči i autentično tumačenje zakona, usvojeno desetak dana nakon izmena, prema kome se uvećanje koeficijenata odnosi samo na liste koje imaju manje od 3% glasova. Pritom se autentično tumačenje odnosi samo na lokalne i pokrajinske izbore jer tamo postoji realna „opasnost“ da manjinske liste osvoje daleko više od 3% glasova, te da uvećanje koeficijenata i, posledično, broja mandata manjinskih stranaka ugrozi vlast SNS-a.

Istim izmenama Zakona uvedena je još jedna novina. Naime, liberalan pristup osnivanju manjinskih stranaka prema Zakonu iz 2009. dodatno

je osnažen članom 3. prema kojem je politička stranka nacionalne manjine stranka čije je delovanje usmereno na predstavljanje i zastupanje interesa jedne nacionalne manjine i zaštitu i unapređenje prava njenih pripadnika, pri čemu se takvo usmerenje određuje osnivačkim aktom, programom i statutom. Ukoliko stranka u internim dokumentima navede da joj je osnovni cilj predstavljanje manjinskih interesa, ona će biti registrovana kao manjinska čak i kada se ne bavi manjinskim pitanjima i zastupaju je pripadnici većinskog naroda. Sve ovo imalo je i praktične implikacije na izborima. U praksi, čak i kada bi RIK podnetoj listi odbio da proglasi status manjinske, Upravni sud kao drugostepeni organ gotovo uvek je donosio odluku da rešenje RIK-a poništi jer je stranka u registar upisana kao manjinska. Kako bi se sprečile brojne zloupotrebe RIK je 2020. dobio ovlašćenje prema kome, pri proglašenju liste, može da zatraži mišljenje nacionalnog saveta nacionalne manjine da li je podnosilac liste manjinska stranka. Ovlašćenja RIK-a dodatno su dopunjena 2022. godine, pa RIK može da odbije da proglasi listu kao manjinsku ako je kandidat na listi lice za koje je opšte poznato da je član stranke koja nije manjinska.

Konačno, pre poslednjih izbora promenjeno je i pravilo koje se odnosi na potreban broj potpisa za predaju kandidature manjinskih lista. Sve do 2022. godine manjinske liste predavale su isti broj potpisa kao i građanske (najmanje 10.000) iako je za njihovo osnivanje potreban deset puta manji broj. Rešenje je bilo ne samo čudno jer „ovaj uslov suštinski sprečava kandidaturu partija malobrojnih manjina“ (Lončar, 2020: 849), već i zbog toga što prirodni prag najčešće iznosio samo nekoliko hiljada glasova više od tog broja. Od promena zakona 2020. taj broj je još manji. Tako je na izborima 2020. godine prirodni prag (250. količnik) iznosio 10.393 glasova. U praksi to je značilo da bi manjinska lista sa 7.699 glasova (uz uvećanje prvog koeficijenta za 35%) stekla parlamentarni status, te je za osvajanje mandata bilo potrebno dve hiljade glasova manje od broja potpisa za proglašenje liste. Poslednjim izmenama broj potrebnih potpisa umanjen je na 5.000 (na lokalnim izborima dvostruko manji broj od broja potrebnog za proglašenje „građanske“ liste) što je rešenje slično onom na pokrajinskom nivou (3.000 za manjinsku, 6.000 za građansku).

Navedene afirmativne mere imale su za cilj da olakšaju i podstaknu reprezentaciju različitih etničkih grupa. Iako Srbija nije duboko podeljeno društvo, kombinacija proporcionalnog predstavljanja, jedne izborne jedinice i niskog prirodnog praga svrstava je u red liberalnih *power-sharing* izbornih sistema. Izborna pravila u Srbiji omogućavaju svim etničkim grupama sa oko 10.000 glasova da se politički samokonstituišu na izborima i steknu parlamentarni status. Ona se, međutim, kombinuju sa veoma liberalnim pristupom osnivanja manjinskih stranka, pri čemu zakonske promene i pokušaji da se RIK-u dodele veća ovlašćenja nisu imali efekta u sprečavanju zloupotreba. RIK je sprečio kandidovanje Koalicije za mir 2020. godine, na kojoj se pored registrovanih manjinskih stranaka nalazio i Čedomir Jovanović, predsednik LDP, ali zbog neblagovreme-

nosti predloga. Ova lista je ipak učestvovala na pokrajinskim izborima. Dodatno, zaustavljena je kandidatura Ruske stranke 2022. godine, a osporen je bio i status liste „Ruski manjinski savez – Milena Pavlović, Pavle Bihali Gavrin (Srpsko ruski pokret, Srpsko ruska partija Vukovi, Pokret Grka Srbiza)“, ali je Upravni sud poništio odluku RIK-a. RIK je istovremeno proglasio listu „Zajedno za Vojvodinu“ kao manjinsku, iako je šest članova RIK-a glasalo protiv proglašenja, uz dvoje uzdržanih i četvero koji nisu glasali, a član RIK-a Vladimir Todorčić tvrdio da „postoje čvrsti dokazi da kandidati za poslanike nisu pripadnici stranaka nacionalnih manjina, nego funkcioneri LSV“, navodeći i primer Aleksandra Olenika iz GDF (NovaS 2022).

Navedeni primeri ukazuju na tenziju između međuetničkog glasanja i afirmativnih mera za predstavljanje manjina i u liberalnom podtipu *power-sharing*. Tenziju u Srbiji, međutim, kreiraju partijski preduzetnici iz većinske grupe koji koriste afirmativne mere za sticanje parlamentarnog statusa i obezbeđivanje budžetskog finansiranja. Oni mandate osvajaju glasovima Srba, bez realne podrške u manjinskoj grupi, navodno zastupajući manjinske interese u predstavničkim telima. Ako prihvatimo da etničke partije ogromni deo izborne podrške dobijaju od određene etničke grupe, Srbija predstavlja solidan poligon za testiranje strukture biračke podrške jer su gotovo sve etničke skupine teritorijalno koncentrisane.

Analiza

Dosadašnje empirijske analize etničke reprezentacije bile su usmerene na utvrđivanje proporcionalnosti manjinskog predstavljanja. Koristeći indeks etničke reprezentacije (Bloemraad, 2013: 657-658), koji predstavlja srazmeru između udela osvojenih mandata i učešća manjine u ukupnoj populaciji, Lončar utvrđuje da su manjine u Srbiji, s izuzetkom bojkotovanih izbora 2020, konstantno potpredstavljene (Lončar, 2020: 855-856). Tako se npr. indeks za Mađare kreće od minimalnih 0.31 (2007) do maksimalnih 0.83 (1992) uz izuzetak 2020. godine (1.02). Lončar, međutim, opravdano ne računa indeks za manjinske liste koje ni po čemu ne predstavljaju nacionalne manjine (NOPO, Zelena stranka). Indeks etničke reprezentacije nam ipak ne pomaže da u potpunosti sagledamo kako glasaju pripadnici manjina i kakav rezultat ostvaruju manjinske stranke jer je zasnovan na broju mandata, a ne ukupnom broju glasova, zbog čega ispušta iz vida stranke malobrojnijih manjina koje ostaju bez mandata. Ukoliko bismo kao pokazatelj uzeli srazmeru između udela glasova i učešća manjine u ukupnoj populaciji u analizu bismo mogli uključiti i vanparlamentarne stranke. Ovaj indikator nas, međutim, može navesti na pogrešan put jer su neke manjinske stranke najverovatnije bile podržane glasovima većinske etničke grupe. Tako npr. Vlaha u Srbiji, prema popisu iz 2011, ima 0,49%, dok je NOPO, partija vlaške nacionalne manjine, osvojila na izborima 2012. godine 0,59% glasova. Iako već i ovaj

podatak ukazuje da su za NOPO glasali i Srbi, ili pripadnici neke druge etničke grupe, i dalje postoji mogućnost da je pretežna podrška stigla upravo od Vlaha. Iz tog razloga naša empirijska analiza nije usmerena na nacionalni nivo, već je fokusirana na rezultate etničkih partija na biračkim mestima i u naseljima u kojima žive pripadnici manjina. Pritom, u analizu uključujemo sva naseljena mesta u kojima je pripadnika etničke grupe više od 3% (model 1), 10% (model 2) i 50% (model 3). Formula koju smo konstruisali i po kojoj izračunavamo indeks etničkog glasanja (*Iev*) glasi:

$$Iev = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{Vs_i}{Ps_i} \right)$$

gde je Vs udeo glasova manjinske partije u naseljenom mestu i , a Ps udeo populacije etničke grupe u naseljenom mestu i , pri čemu je n ukupan broj naseljenih mesta i zavisi od korišćenog modela.⁵

Jedan od ključnih nedostataka analize je što popis iz 2011. nema podatke o nacionalnoj pripadnosti stanovništva po naseljenim mestima (najniži nivo analize: opštine i gradovi). Zbog toga koristimo podatke iz 2002. godine. Iako najverovatnije neprecizni, posebno za manjine čije su matične države u međuvremenu stekle status članice EU što je moglo dovesti do većeg iseljavanja, podaci će ukazati na jasne obrasce razlikovanja između klasičnih etničkih partija, etničkih partija za koje ne glasaju svi pripadnici etničke grupe kojoj se obraća i lažnih etničkih partija koje glasove dobijaju od nepripadajuće etničke grupe. Imajući u vidu dubinu rasepa između srpske i nevećinskih zajednica očekujemo da etnički obrazac glasanja bude najizraženiji kod Albanaca, pa Bošnjaka (deo Bošnjaka glasa za SDPS koja na parlamentarnim izborima nastupa unutar širih građanskih koalicija). Veće preklapanje, pre svega zbog trodecenijske institucionalizovanosti SVM-a, trebalo bi da postoji i kod Mađara, dok kod ostalih etničkih partija, zbog slabe institucionalizovanosti i tek povremenog učešća na izborima, očekujemo niže vrednosti jer su pripadnici tih manjina kao *non-opportunity voters* (Ferrara, Herron i Nishikawa, 2005: 87) naviknuti da glasaju za građanske partije. Najniže vrednosti treba da imaju lažne etničke partije.

Albanci

Albanci u Srbiji žive teritorijalno koncentrisani u tri opštine na jugu (Preševo, Bujanovac, Medveđa). U tim opštinama je 64 naseljenih mesta sa više od 3% Albanaca, 63 sa više od 10% i 56 sa više od 50%. Prema po-

[5] Empirijske analize u odeljku zasnovane su na podacima iz izveštaja Republičke izborne komisije o rezultatima parlamentarnih izbora po biračkim mestima (RIK, 2007, 2008, 2012, 2014, 2016, 2020, 2022), izveštajima Republičkog zavoda za statistiku o lokalnim izborima (RZS, 2008, 2012, 2016, 2020) i podacima iz popisa stanovništva (RZS, 2002, 2011).

pisu iz 2002. Albanaca u Srbiji ima 0,82%, dok su pripadnici albanske manjine bojkotovali popis iz 2011. Albanske etničke partije učestvovala su na svim parlamentarnim izborima od 2007, najčešće s jednom listom, kao Koalicija Albanaca preševske doline (2007, 2008, 2012), Partija za demokratsko delovanje (2014, 2016), Albanska demokratska alternativa (2020), dok su 2022. nastupile sa dve odvojene liste (KAPD, ADA). Udeo glasova koji su osvajale na izborima kretao se od 0,32% do 0,82%.

Tabela 1. Albanske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2007	0.42	0.95	0.96	0.97
2008	0.41	0.89	0.90	0.89
2012	0.32	0.89	0.89	0.88
2014	0.68	0.84	0.84	0.83
2016	0.43	0.74	0.74	0.74
2020	0.82	0.84	0.85	0.86
2022	0.37	0.97	0.97	0.98
prosek	0.50	0.87	0.88	0.88

Podaci iz tabele nisu kontradiktorni. Iako su albanske etničke partije osvajale manji udeo glasova u pojedinim izbornim ciklusima (2012, 2022, 2008, 2007) indeks etničkog glasanja zadržava visoke vrednosti. Podaci zapravo pokazuju da su Albanci u pomenutim izbornim ciklusima manje izlazili na izbore (0,82% iz 2020. posledica je bojkota izbora i niže izlaznosti), ali da su oni koji su na izbore izlazili, u mestima naseljenim pretežno Albancima, glasali gotovo isključivo za albanske etničke partije. Kada su u pitanju poslednji izbori, na kojima su Albanci nastupili sa dve liste, indeks za KAPD iznosi od 0.69 do 0.72 (u zavisnosti od modela), a za ADA od 0.26 do 0.28. Nalazi su tako u potpunosti u skladu sa očekivanjima, a visoke vrednosti ukazuju da vrlo mali broj Albanaca glasa za neetničke partije.

Bošnjaci

Bošnjaci u Srbiji žive teritorijalno koncentrisani u šest opština na jugozapadu (Sjenica, Novi Pazar, Tutin, Prijepolje, Priboj, Nova Varoš). U tim opštinama u 246 naseljenih mesta ih ima više od 3%, u 234 više od 10%, a u 188 čine više od 50% stanovništva. Prema popisu iz 2002. u populaciji Srbije ih ima 1,81%, dok prema popisu iz 2011. udeo raste na 2,01%. Od bošnjačkih partija Stranka demokratske akcije Sandžaka učestvovala je na svim parlamentarnim izborima od 2007, ali od 2012. na izborima uvek imamo još jednu izbornu listu koja se može smatrati bošnjačkom. Na izborima 2012. i 2014. radilo se o koalicionim listama partija različ-

tih etničkih grupa (2012 - Sve zajedno: bošnjačke, slovačke, mađarske i hrvatske partije; 2014 - Lista nacionalnih zajednica Emir Elfić, ovog puta bez Slovaka), ali je noseća partija bila Bošnjačka demokratska zajednica (BDZ) o čemu svedoči i struktura izborne podrške ove liste u sredinama naseljenim pripadnicima različitih etničkih grupa. Od 2016. druga etnička partija Bošnjaka postaje Stranka pravde i pomirenja (SPP) muftije Zukorlića (na izborima 2016. nastupa u koaliciji sa Demokratskom partijom Makedonaca). U bošnjačkom nacionalnom korpusu ne treba, međutim, zanemariti ni Socijaldemokratsku partiju Srbije (SDPS) Rasima Ljajića, partiju naslednicu Sandžačko demokratske partije (SDP) koja doduše još uvek postoji, ali ne učestvuje na nacionalnim izborima.

Pregled izbornih rezultata ukazuje da je udeo glasova za bošnjačke partije počeo da raste sa pojavom SPP, u proseku gotovo za duplo, u odnosu na period dok je SDA Sandžaka nastupala na izborima kao jedina bošnjačka etnička partija. Odličan rezultat liste koju je predvodila BDZ bio je kratkog daha, ali se udeo glasova bošnjačkih partija povećava u trenutku kada SDPS postaje deo SNS koalicije i nastaje SPP (2016) što ukazuje da se deo Bošnjaka koji je glasao za prozapadne koalicione liste na kojima se nalazio SDPS, nakon promene koalicionog partnera, seli ka etničkim partijama Bošnjaka.

Tabela 2. Bošnjačke etničke partije

izbori	glasovi SDA (%)	glasovi druga lista (%)	ukupno glasova (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2007	0.84	-	0.84	0.63	0.57	0.56
2008	0.92	-	0.92	0.49	0.46	0.46
2012	0.71	0.64	1.35	0.85	0.78	0.72
2014	0.98	0.11	1.09	0.70	0.63	0.57
2016	0.80	0.86	1.66	0.96	0.85	0.75
2020	0.77	1.00	1.77	0.94	0.87	0.77
2022	0.56	0.97	1.53	1.08	0.97	0.86
prosek			1.31	0.81	0.73	0.67

Indeks etničkog glasanja ima očekivano visoke vrednosti, posebno uzevši u obzir da deo Bošnjaka podržava SDPS. Interesantno je da indeks pada kada iz analize isključimo naseljena mesta u kojima živi 3-10% Bošnjaka, a zatim i ona sa 10-50% pripadnika bošnjačke nacionalne manjine. Logična pretpostavka bi bila da indeks raste sa povećanjem udela populacije manjine, jer se pripadnici etničke grupe osećaju slobodnije da izražavaju svoju etničku pripadnost, dok su u sredinama gde su u manjini podložniji „političkoj asimilaciji” i glasanju za neetničke partije. Objašnjenje za ovakve nalaze može biti dvojako. Najpre, postojanje SDPS može imati obrnuti efekat. U naseljima sa manjim udelom Bošnjaka etnička identifikacija

i obrasci etničkog glasanja mogu biti jači, dok se u sredinama predominantno naseljenim Bošnjacima otvara prostor ne samo za delovanje dve etničke partije, već i za SDPS kao formalno građansku partiju. Drugo, i verovatno važnije, ekonomske prilike u jugozapadnoj Srbiji utiču i na visoku stopu iseljavanja Srba. Kako koristimo podatke o etničkoj strukturi naselja iz 2002. godine pretpostavljamo da se udeo Bošnjaka u prethodne dve decenije povećao baš u mestima gde ih je po popisu iz 2002. bilo manje od 50%. Tome u prilog govore i neke pojedinačne opservacije u analizi gde je udeo glasova za bošnjačke stranke veći od udela Bošnjaka u populaciji. Bez obzira na to, i kod Bošnjaka, analiza ukazuje na jasan obrazac etničkog glasanja koji je u poslednjim izbornim ciklusima sve izraženiji. Ovo posebno važi za SPP. Gledano pojedinačno, vrednost indeksa za SPP raste od 0.42 (2016), preko 0.48 (2020) do 0.57 (2022).

Mađari

Mađari u Srbiji žive na teritoriji AP Vojvodina. Predominantno naseljavaju sever Bačke i Banata i natpolovičnu većinu čine u pet opština (Kanjiža, Senta, Ada, Bačka Topola, Mali Iđoš). U još sedam opština čine 20-50% stanovništva, ali naseljavaju i veliki broj drugih opština u Vojvodini. Čak i u opštinama gde je ukupan broj Mađara mali postoje naselja sa značajnom mađarskom većinom (npr. opština Bela Crkva <3%, naselje Dobričevovo ~90%). Sveukupno, Mađari čine više od 3% stanovništva u 194 naselja u 34 opštine u Vojvodini. U 128 naseljenih mesta ih ima više od 10%, dok natpolovičnu većinu čine u 72 naselja. Prema popisu iz 2002. u ukupnoj populaciji bilo ih je 3,91%, dok se udeo 2011. smanjuje na 3,53%. Imajući u vidu da je trend iseljavanja Mađara iz Srbije nastavljen u poslednjoj deceniji, a da za analizu koristimo podatke o etničkoj strukturi naselja iz 2002, dobijene vrednosti indeksa verovatno potcenjuju obrasce etničkog glasanja kod mađarskih etničkih partija najmanje za jednu četvrtinu.

Mađarske partije učestvuju na parlamentarnim izborima konstantno od uspostavljanja višestranačja. Od 2007, Savez vojvođanskih Mađara (SVM) po pravilu učestvuje samostalno, uz izuzetak izbora 2008. kada je nastupio kao noseća partija tročlane mađarske koalicione liste, i predstavlja, po broju mandata, najsnažniju manjinsku partiju u Srbiji. Uz SVM, na izborima 2007. godine, nastupila je i lista Mađarska sloga koju su činile DZVM i DSVM. Na kasnijim izborima manje mađarske etničke partije nastupale su na izborima uglavnom u okviru širih multietničkih manjinskih izbornih lista (Sve zajedno, Lista nacionalnih zajednica), ali su one u mađarskim sredinama ostvarivale vrlo slabe rezultate. Konačno, na izborima 2016, kao mađarska manjinska lista, nastupa i Republikanska stranka Nikole Sandulovića, jedan od klasičnih primera zloupotrebe prava na manjinsko kandidovanje.

Tabela 3. Mađarske etničke partije

izbori	glasovi SVM (%)	glasovi druga partija (%)	ukupno glasova	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2007	1.30	0.32	1.62	0.31	0.40	0.51
2008	1.81		1.81	0.32	0.40	0.48
2012 ^{6*}	1.75	0.64	1.75	0.37	0.42	0.50
2014	2.10	0.11	2.10	0.50	0.59	0.70
2016	1.50	0.12	1.62	0.38	0.44	0.53
2020	2.23		2.23	0.47	0.58	0.71
2022	1.63		1.63	0.39	0.49	0.62
prosek			1.82	0.39	0.47	0.58

Iako nije uvek nastupao kao jedina mađarska manjinska lista SVM je po pravilu osvajao ogroman deo glasova Mađara. Izuzetak predstavlja lista Mađarska sloga (2007) sa 0,32% glasova (dovoljno za osvajanje mandata sa trenutnim pravilima) i, pojedinačno gledano, vrednostima indeksa od 0.06 (3%), 0.08 (10%) i 0.10 (50%). U slučaju Mađara potvrđuje se i teorijska pretpostavka da će etnički obrazac glasanja biti izraženiji u sredinama sa većinskim mađarskim stanovništvom. U proseku, u takvim naseljima indeks ima vrednost 0.58, što ga približava vrednostima za bošnjačke partije. U slučaju Mađara pretpostavljamo i da su vrednosti indeksa u modelu 3 (natpolovična većina pripadnika manjine) bolji indikator etničkog glasanja jer je, usled trenda emigracije, udeo Mađara u preostalim naseljima verovatno dodatno snižen u odnosu na 2002. Takođe, interesantno je da su najveće vrednosti indeksa zabeležene 2014. i 2020. godine, verovatno zbog toga što je neposredno pre izbora 2014. došlo gotovo do potpune deinstitutionalizacije na opozicionom delu partijske scene, dok su izbori 2020. bojkotovani od relevantnih opozicionih proevropskih partija. Kako deo Mađara, još od 1990, glasa za ove partije, pomenuti situacioni faktori uticali su na to da i oni, nekadašnji glasači neetničkih partija, na glasačkom listiću zaokruže SVM. Pritom, saradnja SVM sa SNS, uspostavljena nakon izbora 2012, očigledno nije uticala na glasače SVM, što se može objasniti i bliskom saradnjom predstavnika vladajućih režima u Srbiji i Mađarskoj. Konačno, vrednosti indeksa za Republikansku stranku kreću se od 0.02 (3%) do <0.01 (u modelima 10% i 50%). No ovo nije iznenađenje jer je RS katastrofalan rezultat ostvarila i na nivou Srbije. Interesantnije je, međutim, da je od ukupnog broja glasova (4.522) RS osvojila samo 87 glasova u 72 naselja (na ukupno 230

[6] Glasovi lista Sve zajedno (2012) i Lista nacionalnih zajednica (2014) nisu dodati u ukupan zbir glasova jer su pretežno osvajani u bošnjačkim nacionalnim mestima. U zbirni indeks, međutim, jesu uračunati, upravo da bi ukazalo na stepen podrške koji su ove liste imale u mestima naseljenim Mađarima. Kako se u svim modelima (3%, 10%, 50%), u oba ciklusa, indeks kreće između 0.01 i 0.02, ukupnu vrednost indeksa za ova dva ciklusa nosi SVM.

biračkih mesta) sa natpolovičnom većinom Mađara, približno jedan glas na svakom trećem biračkom mestu.

Vlasi

Vlasi žive teritorijalno koncentrisani na istoku Srbije. Naseljavaju pre svega teritoriju 15 opština u Zaječarskom, Borskom, Braničevskom i Pomoravskom okrugu. U 140 naselja udeo Vlaha prelazi 3%, u 113 je veći od 10%, dok u 34 naselja Vlasi čine apsolutnu većinu. Prema popisu iz 2002. u ukupnoj populaciji bilo ih je 0,53%, a prema popisu iz 2011. godine 0,49%. Ukoliko bi veliki deo Vlaha glasao za vlašku manjinsku listu na izborima jedan poslanički mandat bio bi praktično garantovan. Vlaške partije retko su, međutim, samostalno učestovale na izborima, pa je tako na poslednjim izborima Vlaška stranka nastupila unutar koalicije Ujedinjeni za pobjedu Srbije. U dva izborna ciklusa (2008, 2012) pojavile su se dve različite, makar formalno, vlaške manjinske liste. Na izborima 2008. učestvovala je koaliciona lista Ujedinjeni Vlasi Srbije (Vlaška demokratska stranka Srbije, Vlaška demokratska stranka, Vlasi demokratske Srbije). Lista je osvojila nešto manje od 7.000 glasova (0,17%) i nije uspela da preskoči prirodni prag. Četiri godine kasnije, partija Nijedan od ponuđenih odgovora, prema registru takođe partija vlaške manjine, osvojila 0,59% glasova i dobija parlamentarni status.

Tabela 4. Vlaške etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2008	0.17	0.23	0.19	0.15
2012	0.59	0.02	0.01	0.01

Relativno niske vrednosti indeksa etničkog glasanja kod vlaških partija nisu preveliko iznenađenje. Etničke partije Vlaha nisu dovoljno institucionalizovane, a Vlasi tradicionalno na izborima u Srbiji glasaju za neetničke partije. U prilog tome govori i podatak da vlaške etničke partije, na lokalnim izborima u Srbiji, nisu osvajale ni odborničke mandate sve do 2008. godine, kada su osvojena ukupno četiri mandata u opštinama Kučevo i Petrovac na Mlavi. Indeks za 2008. ipak nije nezanemarljiv (u zavisnosti od modela od 0.15 do 0.23) i pojednostavljeno bi značio da je u proseku, u svakom naseljenom mestu, svaki pet Vlah glasao za listu Ujedinjeni Vlasi Srbije. Realne vrednosti su verovatno i više jer opštine u kojima žive Vlasi predstavljaju tradicionalne gastarbajterske sredine u kojima veliki broj popisanih stanovnika privremeno živi i radi u inostranstvu i nema priliku da glasa na izborima. No da se, bez obzira na slab izborni rezultat tri vlaške stranke, radi o pravim etničkim partijama Vlaha govori i podatak da je 3.923 (56,40%) glasova liste osvojeno u gore pomenutih 140 naselja.

Potpuno suprotan primer predstavlja NOPO za koju se nedvosmisleno može reći da predstavlja lažnu etničku partiju Vlaha. I to ne samo zbog vrednosti indeksa koji u modelima 10% i 50% iznosi <0.01 , već i što je NOPO osvojio 1% od ukupnog broja glasova (242) u naseljima u kojima Vlahi ima više od 3%. Pritom trećina tih glasova otpada na Bor u kome je najverovatnije najviše glasača NOPO pripadalo većinskom narodu. Kako je u tih 140 naselja formirano 262 biračkih mesta ispostavlja se da je u krajevima naseljenim Vlasima NOPO osvajao manje od jednog glasa po biračkom mestu. Lista NOPO osvojila je i dva odbornička mandata, na lokalnim izborima 2012, po jedan u Novom Sadu i Vladičinom Hanu. U Novom Sadu, prema popisu iz 2011, živi 13 Vlaha, dok se u Vladičinom Hanu nijedan stanovnik na popisu nije izjasnio kao Vlah. Tako je NOPO uspeo da postane partija koja u predstavničkom telu zastupa i štiti interese vlaške nacionalne manjine u opštini u kojoj nema nijednog pripadnika te manjine.

Slovaci, Hrvati i Rusini

Slovačka, hrvatska i rusinska nacionalna manjina teritorijalno su koncentrisane u pojedinim vojvođanskim opštinama. Više od 3% Slovaka ima u ukupno 24 naselja u devet opština, u 17 ih je više od 10%, dok apsolutnu većinu čine u 10 naselja u Vojvodini. Prema popisu iz 2002. u populaciji Srbije Slovaci su činili 0,79% stanovništva, a prema popisu iz 2011. godine 0,73%. Ti podaci ukazuju da liberalni tip *power-sharinga* omogućava i slovačkoj manjini da se samokonstituiše na izborima, čak i kada bi polovina Slovaka glasala za neetničke stranke. U sličnoj poziciji nalaze se i Hrvati kojih je 2002. bilo 0,93%, a čiji se ukupan udeo u populaciji smanjio 2011. godine na 0,81%. Međutim, za razliku od Slovaka, Hrvati čine većinu u samo tri naseljena mesta, u 24 ih je više od 10%, a u 62 više od 3%. Konačno, Rusini čine 0,21% (2002), odnosno 0,20% (2011) ukupne populacije Srbije. Kao jedna od malobrojnijih manjina u Srbiji, uz trenutna izborna pravila, oni bi se mogli politički samokonstituisati na izborima isključivo u malo verovatnim uslovima koja podrazumevaju veliki broj bačenih glasova za neetničke partije, ogromnu izlaznost Rusina i gotovo jednoobrazno etničko glasanje za rusinsku etničku partiju. Rusini u Vojvodini čine više od 3% stanovništva u samo 12 naselja, u šest ih ima više od 10% (u dva po 47%), dok samo u Ruskom Krsturu čine natpolovičnu većinu (86%).

Politički predstavnici slovačke, hrvatske i rusinske nacionalne manjine najčešće su na izborima nastupali u okviru širih koalicionih manjinskih lista, mada ima i slučajeva kada su se njihove partije nalazile na koalicionim listama građanskih i partija većinskog naroda. Tako je Slovačka stranka (današnja Zelena stranka Srbije) na izborima 2012. nastupala u okviru širokog manjinskog saveza Sve zajedno, dok je Slovačka demokratska stranka (SDS) 2014. godine formirala „Koaliciju građana

svih naroda i narodnosti” zajedno sa Rusinskom demokratskom strankom (RDS). Na izborima 2016. godine Zelena stranka Gorana Čabradija nastupila je samostalno, kao slovačka etnička partija, iako se po imenu ne bi moglo reći da je njen cilj promocija i zaštita interesa slovačke nacionalne manjine. Demokratska zajednica Hrvata (DZH) nastupala je na izborima 2012. u okviru koalicije Sve zajedno, a 2014. godine je nastavila saradnju sa BDZ i mađarskim partijama nastupivši na izborima u okviru koalicije Lista nacionalnih zajednica. Konačno, na izborima 2022. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) pravi koalicionu manjinsku listu sa formalno rusinskom etničkom strankom Zajedno za Vojvodinu. Rusini, osim dva pomenuta koaliciona nastupa različitih partija nisu pojedinačno učestvovali na nacionalnim izborima.

Slovačke etničke partije do 2016. nisu ostvarivale zapažene izborne rezultate. Lista Sve zajedno jeste osvojila jedan mandat (0,64% glasova) na izborima 2012, ali Jan Paul, predsednik Slovačke stranke, kao sedmi na izbornoj listi nije imao velike šanse da osvoji poslanički mandat. Da se podrška listi zasnivala na glasovima Bošnjaka (prva tri mesta na listi zauzimali su bošnjački predstavnici) pokazali su i nalazi iz prethodnih odeljaka. Indeks te liste u bošnjačkim sredinama iznosi 0.39, čak i uz postojanje druge bošnjačke partije (SDA Sandžaka) i treće partije (SDPS) koja na izborima čini deo koalicije okupljene oko DS-a. S druge strane, u mađarskim (.02), slovačkim (.03) i hrvatskim sredinama (.04) Sve zajedno ima zanemarljivu izbornu podršku. Nastup SDS u koaliciji sa Rusinima 2014. bio je rezultatski neuspešan (0,09%), pa ne iznenađuju ni niske vrednosti indeksa (.02) u slovačkim sredinama. Ipak, ključni razlog neuspeha slovačkih stranaka na izborima 2012. i 2014. godine posledica je činjenice da Slovaci dominantno glasaju za neetničke partije. Na lokalnim izborima 2012. u opštinama Bački Petrovac (65,37% Slovaka) i Kovačica (41,85% Slovaka) slovačke etničke partije osvojile su ukupno pet (tri u Bačkom Petrovcu, dva u Kovačici) od 70 odborničkih mandata. Situacija se, međutim, promenila na izborima 2016. godine kada je, formalno etnička partija Slovaka, Zelena stranka osvojila 0,63% glasova i jedan mandat u Narodnoj skupštini. Da se ne radi o etničkoj partiji Slovaka jasno ukazuju i podaci iz tabele 5. Vrednost indeksa etničkog glasanja u slovačkim sredinama za Zelenu stranku kreće se, u zavisnosti od modela, od .01 do .03. Tvrdnju o klasičnom primeru „smokvinog lista” za manjinsko predstavljanje potvrđuju i rezultati lokalnih izbora u dve slovačke opštine. U Kovačici i Bačkom Petrovcu Zelena stranka nije osvojila nijedan mandat (po dva su u Petrovcu pripala Slovačkoj stranci i partiji Slovaci napred koja na nacionalnom nivou saraduje sa SNS). Zelena stranka je, međutim, na lokalnim izborima u samostalnom nastupu uspela da osvoji po odbornički mandat u Zemunu, Irigu, Rumi i Vranju, a čak dva u Užicu. Tako je etno-biznis Zelene stranke doveo do situacije da 16 Slovaka u Irigu i sedam Slovaka u Vranju predstavlja po jedan odbornik, a da manjinske interese pet Slovaka u užičkom lokalnom parlamentu zastupa i štiti čak dvoje odbornika Zelene stranke.

Tabela 5. Slovačke etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2012	0.64*	0.03	0.02	0.03
2014	0.09*	0.02	0.01	0.01
2016	0.63	0.05	0.03	0.02

* u koaliciji

Dve etničke partije Hrvata (DZH i DSHV) nastupale su, od uvođenja afirmativnih mera u srpsko izbornu zakonodavstvo, triput na izborima u okviru višeetničkih manjinskih koalicija (2012, 2014, 2022). DSHV bio je redovni učesnik izbora i tokom 90-ih. Na izborima 1990, po većinskom sistemu, osvojili su jedan parlamentarni mandat, mada je Antun Skenderović bio predložen od više etničkih i neetničkih političkih partija, ali je DSHV formalno bio prvi predlagač. Kasnije je DSHV najčešće nastupao na izborima u okviru širokih koalicija koje su predvodile DS i LSV. DZH je, s druge strane, češće saradivala isključivo sa partijama drugih etničkih manjina. I 2012. i 2014. Đorđe Čović, predsednik DZH, bio je četvrti na izbornim listama Sve zajedno i Lista nacionalnih zajednica. Doprinos DZH tim koalicijama bio je, međutim, minimalan, a vrednosti indeksa kreću se od .00 do .04 u zavisnosti od modela i godine izbora. Iz ugla međuetničkog glasanja i zloupotrebe afirmativnih mera u liberalnom *power-sharingu* interesantniji je, međutim, primer DSHV iz 2022. godine. Lista DSHV-ZZV od trenutka kandidature optuživana je da ne predstavlja ni Hrvate, ni Rusine u Srbiji, i to kako od pripadnika neetničkih partija i članova RIK-a, tako i od predstavnika drugih etničkih partija (DZH, Savez bačkih Bunjevaca). Iako je LSV nesumnjivo bila u bliskoj vezi sa ovom listom, i zvanično je podržala na izborima, iz vrednosti indeksa ne može se reći da etnički Hrvati nisu glasali za listu DSHV-ZZV. Veći deo glasova liste verovatno jeste došao od glasača Lige, ali je oko 16% glasova liste prikupljeno u mestima u kojima Hrvati čine više od 10% stanovnika i još 11% u onima gde ih je više od 3%. U naseljima u kojima Hrvati čine većinu stanovništva (Sonta, Bački Monoštor i Bački Breg), ali i u nekoliko većih naselja u kojima ih je 30-50% (Mala Bosna, Donji i Gornji Tavankut, Đurđin, Stari Žednik, Bikovo) lista je osvajala 10-25% glasova. Ako uzmemo u obzir i da koristimo podatke o etničkoj strukturi naselja iz 2002, da se udeo Hrvata u Srbiji smanjio već 2011, a da je nakon ulaske Hrvatske u EU verovatno još manji, može se reći da je značajan broj Hrvata u Vojvodini podržao listu DSHV-ZZV. U svakom slučaju, ova lista se drastično razlikuje od primera NOPO i Zelene stranke, koje su do mandata dolazile gotovo isključivo zahvaljujući glasovima većinskog naroda. Za razliku od njih, kod DSHV-ZZV radi se o kombinaciji etničkog glasanja i međuetničke podrške glasača LSV.

Tabela 6. Hrvatske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2012	0.64*	0.04	0.03	0.00
2014	0.11*	0.02	0.02	0.01
2022	0.65*	0.43	0.34	0.25

* u koaliciji

Iako u manjoj meri, ovi zaključci se odnose i na rusinsku nacionalnu manjinu. Na izborima 2014. koalicija RDS-SDS ostvarila je vrlo slabe rezultate u rusinskim naseljima u Vojvodini. U Ruskom Krsturu samo 2,12% glasova, a u dva naselja (Bikić Do, Kucura) gde Rusini čine gotovo polovinu stanovništva (po 47%) 1,42%, odnosno 3,45%. Iako rezultati na izborima 2022. nisu dramatično drugačiji, vrednosti indeksa (0.12 do 0.26 u zavisnosti od modela), ali i podatak da je u Ruskom Krsturu 14,15% birača (u proseku svaki šesti Rusin) glasalo za DSHV-ZZV ukazuju da je poslanik Aleksandar Olenik, bivši predsednik neetničkog Građanskog demokratskog foruma, u nešto drugačijoj situaciji od Gorana Čabradija (ZS) i Nikole Tulimirovića (NOPO) jer barem deo izborne podrške vuče iz etničke grupe čije interese njegova partija u parlamentu formalno zastupa. DSHV i ZZV zapravo predstavljaju partije koje se nalaze u „sivoj zoni“. Iako verovatno primeri zloupotrebe prava na manjinsko kandidovanje, uz podršku neetničke partije i glasača iz većinske nacionalne zajednice, one nisu klasični primeri „smokvinog lista“ za partijske preduzetnike koji pokušavaju da mandat osvoje bez ikakve podrške u etničkoj grupi koju tvrde da predstavljaju.

Tabela 7. Rusinske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2014	0.09*	0.04	0.04	0.02
2022	0.65*	0.26	0.12	0.16

* u koaliciji

Ostale manjine i njihove etničke partije

Etničke romske partije, na osnovu udela Roma u populaciji (2002 - 1,44%; 2011 - 2,05%), mogle bi da očekuju osvajanje nekoliko poslaničkih mandata u svakom sazivu Narodne skupštine. Jedini uspeh romskih partija dogodio se, međutim, 2007. godine, na prvim izborima po uvođenju afirmativnih mera, kada su dve romske partije (Unija Roma i Romska partija) osvojile po mandat. U narednim godinama romske etničke partije nisu preskakale prirodni prag iako su zabeležile nekoliko učešća na izborima (2008 - tri liste; 2022 - jedna). Romi, međutim, nisu teritorijalno koncentrisani ni u jednom delu Srbije što otežava analizu

strukture izborne podrške romskih partija, zbog čega nisu deo naše empirijske analize.

Na parlamentarnim izborima u Srbiji učestvovala su i etničke partije pojedinih malobrojnijih, ali teritorijalno koncentrisanih nacionalnih manjina. Crnogorska partija (CP) nastupila je na izborima 2008 (0,07% glasova), 2012 (0,10%) i 2014. godine (0,18%). Kako je Crnogoraca prema popisu iz 2002. bilo 0,92%, a iz 2011. godine 0,54% etnički obrazac glasanja mogao bi da dovede do prelaska prirodnog izbornog praga. Podaci za tri ciklusa ukazuju ipak da Crnogorci dominantno glasaju za neetničke partije. Iako su mahom teritorijalno disperzovani širom Srbije, tri opštine u Vojvodini (Kula, Vrbas, Mali Idoš) odskaču po delu Crnogoraca u ukupnom stanovništvu. U tim opštinama u 13 naselja Crnogoraca ima više od 3%, u devet ih je više od 10%, dok u Lovčencu živi više od 50% Crnogoraca. Vrednosti indeksa u modelima 1 i 2 u tim ciklusima kreću se od .04 do .06, ali u Lovčencu CP osvaja nešto veći broj glasova. Razlog tome je verovatno što Nenad Stević, bivši predsednik CP i nosilac liste, živi upravo u Lovčencu. Iako vrednosti indeksa za CP očekivano nisu visoke, one i dalje nadmašuju uspeh NOPO u vlaškim i Zelene stranke u slovačkim sredinama. Uostalom, CP je na lokalnim izborima u Malom Idošu uspevala da osvoji po jedan mandat (od 25) 2008, 2012. i 2016. godine.

Tabela 8. Crnogorske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2008	0.07	0.05	0.05	0.17
2012	0.10	0.05	0.06	0.16
2014	0.14	0.04	0.05	0.18

Na izborima 2008. samostalno je učestvovala i bunjevačka etnička partija, Savez bačkih Bunjevaca (SBB). Osvojila je samo 0,05% glasova (2.023). Bunjevaca u ukupnoj populaciji ima 0,27% (2002), odnosno 0,23% (2011), tako da bunjevačke etničke partije, poput rusinskih, teško mogu da očekuju prelazak prirodnog praga, osim u specifičnim uslovima. Oni žive teritorijalno koncentrisani na teritoriji dve opštine (Subotica i Sombor) gde čine više od 3% stanovništva u 17 naselja, a u 11 ih ima više od 10%. Vrednosti indeksa za SBB u tim mestima iznosi 0.08 (3%) i 0.09 (10%) što bi pojednostavljeno značilo da je gotovo svaki deseti Bunjevac u tim naseljima glasao za vlastitu etničku partiju. Takođe, različite bunjevačke stranke (SBB, Bunjevačka stranka Vojvodine, Bunjevačka stranka, Bunjevci građani Srbije) osvajale su mandate u svim sazivima Skupštine grada Subotice od uvođenja afirmativnih mera. Vrednosti slične bunjevačkoj i crnogorskoj etničkoj partiji dobijaju se i za etničku partiju Makedonaca. Demokratska partija Makedonaca (DPM) na izborima 2016. nastupila je u koaliciji sa bošnjačkom partijom SPP. Iako Makedonci čine 0,34% (2002), odnosno 0,32% stanovništva Srbije, u većem su broju kon-

centrisani u dve opštine (Pančevo i Plandište) u sedam naselja sa preko 3% i pet sa više od 10% stanovništva. U oba modela vrednost indeksa za koaliciju SPP-DPM iznosila je 0.05. DPM je i na lokalnim izborima u samostalnom nastupu imala uspeha u opštinama Plandište (2008) i Opovo (2020), dok je u Pančevu ulazila u skupštinu u širim koalicijama. Konačno, na izborima 2008. učestovala je i goranska etnička partija (Građanska inicijativa Goranaca – GIG). Iako u Srbiji bez KiM živi samo 0,06% (2002), odnosno 0,11% (2011) Goranaca zanimljivo je da ih u Borči ima najviše (1,32%). GIG je na izborima 2008. ostvarila veoma slab rezultat, ali je na 20 biračkih mesta formiranih u Borči daleko nadmašen izborni prag osvojanjem 0,91% glasova.

Tabela 9. Bunjevačke i makedonske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)
SBB 2008	0.05	0.08	0.09
DPM 2016	0.86*	0.05	0.05

* u koaliciji

Poslednji klasičan primer etno-partijskog preduzetništva predstavljaju ruske etničke partije. Ukupno sedam njih upisanih u registar pokušava da zaštiti manjinske interese Rusa u Srbiji kojih je 2002. godine bilo 2.588, a 2011. ukupno 3.247. Neke od njih (Ruska stranka, Srpsko-ruski pokret, Srpsko-ruska partija Vukovi) pojavljuju se na parlamentarnim izborima od 2014. godine, a Ruskom manjinskom savezu koji je predvodio Pavle Bihali, vođa Levijatana, koalicionalnoj listi dve ruske i jedne grčke partije, na izborima 2022. nedostajalo je nekoliko stotina glasova da uđe u Narodnu skupštinu. Iako bez uspeha na nacionalnim izborima, ruske etničke stranke često su osvajale mandate u lokalnim skupštinama na izborima 2016. (Ruska stranka – 13 mandata u 10 opština; Stranka Rusa Srbije – 6 mandata u 5 opština; Srpsko ruski pokret – 4 mandata u 4 opštine; Jedinstvena ruska stranka – 2 mandata u 2 opštine) i 2020. godine (Ruska stranka – 7 mandata u 6 opština; Stranka Rusa Srbije – 2 mandata u 2 opštine; Srpsko ruska partija Vukovi – jedan mandat). Verovatno ne treba naglašavati da u velikom broju tih opština nema nijednog Rusa čiji bi manjinski interesi bili štice u lokalnim skupštinama.

Zaključak

Liberalni podtip sve se češće preporučuje kao efikasnija varijanta *power-sharing* institucionalnog aranžmana. Za razliku od korporativnog podtipa koji predeterminiše etničke identitete predstavljene u institucijama, liberalni podtip ne okoštava i ne produbljuje linije etničkog rascepa. U njemu su pravila osmišljena tako da etničkim grupama omogućavaju, ako pripadnici grupe to uopšte žele, da se politički samokonstituišu

na izborima. Pokazali smo, međutim, da i u liberalnom podtipu postoji potencijal za tenzije između koncepta međuetničkog glasanja i afirmativnih mera za predstavljanje manjina, iako su one manje opasne po funkcionisanje institucija. U liberalnom *power-sharingu* ne postoji opasnost da će međuetničko strateško glasanje brojnije etničke grupe za lažne predstavnike manje etničke grupe dovesti do preuzimanja garantovanih mesta jer njihovi realni predstavnici i dalje mogu da osvoje poslanički mandat. No bez obzira što ne potkopava institucionalne temelje kao u postkonfliktnim i duboko podeljenim društvima, ovakva izborna praksa predstavlja klasičan primer zloupotrebe u kojoj se afirmativne mere za manjine koriste kao „smokvin list“ za lične političke ambicije.

Trenutni dizajn izbornih pravila u Srbiji, s jednom izbornom jedinicom, ukidanjem zakonskog izbornog cenzusa i uvećanjem manjinskih koeficijenata za 35%, dovodi do toga da je maksimalan udeo glasova koji manjinska lista treba da osvoji za siguran prvi mandat ~0,29%. No kako je udeo „bačenih“ glasova za građanske partije obično veliki, prirodni prag će u praksi, uz prosečnu izlaznost u narednim ciklusima, iznositi oko 10.000 glasova. Takva izborna pravila, međutim, ne bi podsticala izbornu participaciju lažnih manjinskih partija bez postojanja dva dodatna faktora: 1. liberalnog i nedovoljno preciznog pristupa formiranju manjinskih partija; 2. niskih kriterijuma i nedostatka realne političke i pravne moći izbornih komisija u postpuku proglašavanja manjinskih lista.

Konstruisanje indeksa etničkog glasanja koji meri utemeljenost etničkih partija u sredinama koje naseljavaju pripadnici manjina omogućilo nam je da empirijski testiramo strukturu njihove podrške i izdvojimo nekoliko tipova etničkih partija u Srbiji. U prvu grupu spadaju albanske (*Iev* 2007-2022 = 0.87-0.88) i, naročito od 2016. godine i učešća SPP na izborima, bošnjačke etničke partije (*Iev* 2007-2022 = 0.67-0.81). One predstavljaju, i po dubini i po širini, snažno utemeljene etničke partije za koje glasa ogroman deo pripadnika njihovih etničkih grupa, u gotovo svim naseljima. Za njima sledi SVM koji uživa veliku podršku mađarske etničke manjine, ali je iz podataka vidljivo da deo Mađara u Srbiji glasa na izborima za neetničke partije (*Iev* 2007-2022 = 0.39-0.58), posebno do trenutka slabljenja građanskih i prozapadnih političkih opcija.

U treću grupu spadaju izborne liste poput Ujedinjenih Vlaha Srbije (2008) i Mađarske sloge (2007) koje nisu stekle parlamentarni status, ali im je značajan broj pripadnika etničke grupe dodelio glasove. Ovde bi se mogli ubrojiti i Savez bačkih Bunjevaca, Crnogorska partija, Demokratska partija Makedonaca, pojedine mađarske, hrvatske, slovačke i rusinske partije koje, uz nisku etničku podršku, često osvajaju mandate u lokalnim parlamentima u opštinama naseljenim pripadnicima etničke grupe kojoj se obraćaju. Njihov relativni uspeh na lokalnim i neuspeh na nacionalnim izborima istovremeno podcrtava prednosti liberalnog *power-sharinga*: ukoliko pripadnici etničkih grupa u većoj meri obraćaju pažnju na ekonomska, ideološka ili neka druga politička pitanja, a zane-

maruju etničke i identitetske podele, na izborima se etničke partije neće samokonstituisati kao važan politički faktor.

U poslednju kategoriju spadaju lažne etničke partije: Republikanska stranka, NOPO i Zelena stranka. Njihova izborna podrška u etničkoj grupi čije interese tvrde za zastupaju je nepostojeća. Pritom su NOPO (*Iev* model 3 $< .01$) i ZS (*Iev* model 3 = $.02$) do mandata dolazile zahvaljujući glasovima Srba i time izigravale afirmativne mere za manjine, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. Ovde možemo ubrojiti i ruske etničke stranke. Iako bez uspeha na parlamentarnim izborima, one su često dolazile do odborničkih mandata, i to u opštinama u kojima je broj Rusa zanemarljiv ili nepostojeći. Konačno, lista DSHV-ZZV spada u sivu zonu jer se nesumnjivo radi o pokušaju LSV da u parlamentarne klupe progura svoju *proxy* listu, ali se ne može reći da hrvatska i rusinska etnička partija, koje su činile koaliciju, podršku nisu dobile ni od Hrvata (*Iev* = $0.25-0.43$), ni od Rusina (*Iev* = $0.12-0.26$) u Vojvodini.

Ključni nedostatak naše empirijske analize jeste korišćenje podataka o etničkoj strukturi naseljenih mesta dobijenih u popisu iz 2002. godine. Kako je Srbiju, poput ostalih država u regionu, u poslednje dve decenije zapljusnuo ogroman talas emigracije, ostaje pitanje koliko su podaci o etničkoj strukturi naselja tačni nakon 20 godina. Posebno kada se uzme u obzir da su matične države pojedinih manjina u međuvremenu ušle u EU što je moglo izazvati natprosečan odliv pripadnika tih etničkih grupa. Popis najavljen za kraj 2022. godine otkloniće neke od tih dilema i omogućiti pouzdanije analize u narednim izbornim ciklusima. Posebno ako RIK i opštinske izborne komisije ne pronađu praktično rešenje za odbacivanje lažnih manjinskih kandidatura. I ako primere etno-biznisa u narednim ciklusima nadogradi najnovija praksa, u kojoj nekada relevantne političke stranke poput LSV pokušavaju da očajnički sačuvaju pozicije kroz sumnjive manjinske kandidature.

MINORITY REPRESENTATION IN SERBIAN ELECTIONS AS A “FIG LEAF” FOR PARTY ENTREPRENEURSHIP

Abstract

The authors analyze the abuses of affirmative measures in terms of candidacy and seat allocation for parties of ethnic minorities in Serbian parliamentary elections. Over the last electoral cycles, several questionable candidacies have opened the question of a liberal approach to the institutional design of electoral rules in multi-ethnic societies. In this context, the self-constitution of minority representation is enabled in the elections themselves, through parties and candidates who claim to represent the interests of different ethnic groups. In order to examine the actual establishment of such candidacies in minority communities, the authors have created the Index of ethnic voting, applying it on the sample of 10 ethnic minorities in almost 800 settlements with a minority presence, over the last seven electoral cycles since the introduction of affirmative measures. Despite numerous ethnic

parties which are truly based in minority communities, the ratio between the minority share of a local population and electoral results revealed that there are several cases when support for alleged ethnic lists came exclusively from majority group. In such cases, affirmative measures were clearly misused in order to accomplish private political ambitions, unrelated to the representation of a particular ethnic interest.

Keywords

electoral rules, representation of ethnic minorities, ethnic parties, Index of ethnic voting, Serbian parliamentary elections

Literatura:

- Bloemraad, Irene. Accessing the Corridors of Power: Puzzles and Pathways to Understanding Minority Representation: *West European Politics*, Vol. 36, No. 4 (2013), pp. 652-670.
- Bochsler, Daniel. Electoral Rules and the Representation of Ethnic Minorities in Post-Communist Democracies: *European Yearbook of Minority Issues Online* 7, 1 (2010), pp. 153-180.
- Bochsler, Daniel. Nediskriminativna pravila i etnička predstavljenost: izbor Državnog predsedništva Bosne i Hercegovine: *Godišnjak*, Vol. 5, No. 5 (2011), str. 79-102.
- Bochsler, Daniel (2018). *Izborna takmičenje ili etničko predstavljanje? Političke stranke i etničke podela u Centralnoj i Istočnoj Evropi*. Beograd: Insitut za političke studije
- Bochsler, Daniel (2022). Checkmate? Corporate Power-sharing, Liberal Voting Rights and the Kosovo Supreme Court: *Ethnopolitics*, DOI: 10.1080/17449057.2022.2093563
- Bogaards, Matthijs. Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?, *Swiss Political Science Review*, Vol. 25, No. 4 (2019), pp. 519-537.
- Bursać, Dejan and Vučićević, Dušan. Election boycott in a hybrid regime: The case of 2020 parliamentary elections in Serbia: *New Perspectives*, Vol. 29, Issue 2 (2021), pp. 187-196.
- Chandra, Kanchan (2004). *Why ethnic parties succeed: Patronage and ethnic headcounts in India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danas 2022a. Bajić (SBB): Lista "Zajedno za Vojvodinu – Vojvođani" ne predstavlja "autentične Vojvodane". 28.3. 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/bajic-sbb-lista-zajedno-za-vojvodinu-vojvodjani-ne-predstavlja-autenticne-vojvodjane/>
- Danas 2022b. Subotica: DZH tvrdi da se Žigmanov kandiduje za ulogu "Željka Komšića". 22.2.2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/dzh-dshv-precutno-odbio-poziv-za-formiranje-zajednicke-manjinske-izborne-liste/>
- Ferrara, Frederico, Herron, Erik and Nishikawa, Misa (2005). *Mixed Electoral Systems: Contamination and its Consequences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Horowitz, Donald (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, Donald (1991). *A Democratic South Africa. Constitutional Engineering in a Divided Society*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, Donald. Electoral Systems: A Primer for Decision Makers': *Journal of Democracy*, Vol. 14, No. 4 (2003), pp. 115-127.
- Jovanović, Milan and Vučićević, Dušan (2020). „Dinamika političkog organizovanja u Srbiji od obnove partijskog pluralizma: izborni avanturisti u stilu „pečuraka pre kiše““, u: *Trideset*

- godina obnovljenog višešpartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije. Beograd: Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Hanns Seidel Stiftung
- Lijphart, Arend (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. The Alternative Vote: A Realistic Alternative for South Africa: *Politikon*, Vol. 18, No. 2 (1991), pp. 91-101.
- Lijphart, Arend. The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation: *American Political Science Review*, Vol. 90, No. 2 (1996), pp. 258-268.
- Lijphart, Arend (2008). *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. New York: Routledge
- Lončar, Jelena (2020). „Izbori i predstavljanje nacionalnih manjina u Republici Srbiji“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990-2020*. Beograd: Službeni glasnik
- McCulloch, Allison. Consociational settlements in deeply divided societies: the liberal-corporate distinction: *Democratization*, Vol. 21, No. 3 (2012), pp 501-518.
- McGarry, John and O’Leary, Brendan. Iraq’s Constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription: *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 5, No. 4 (2007), pp. 670-698.
- Murtagh, Cera. The plight of civic parties in divided societies: *International Political Science Review*, Vol. 41, No. 1 (2020), pp. 1-16.
- NovaS (2022). RIK odbio prigovore na podnošenje lista Vojvođani i Dveri. 2.2.2022. <https://nova.rs/vesti/politika/rik-odbio-prigovore-na-proglasenje-lista-vojvodjani-i-dveri/>
- O’Leary, Brendan, Lyne, Tom, Marshall, Jim and Rowthorn, Bob (1993). *Northern Ireland: Sharing Authority*. London: Institute for Public Policy Research.
- Pajvančić, Marijana. Reprezentovanje žena i nacionalnih manjina u skupštinama lokalnih zajednica: *Polis – Časopis za javnu politiku*, Vol. 9 (2015), str. 49-55.
- Reilly, Benjamin (2001). *Democracy in Divided Societies. Electoral Engineering for Conflict Management*. Cambridge: Cambridge University Press
- Republička izborna komisija (2007). *Izbori za narodne poslanike 2007: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2008). *Izbori za narodne poslanike 2008: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2012). *Izbori za narodne poslanike 2012: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2014). *Izbori za narodne poslanike 2014: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2016). *Ukupni rezultati izbora 2016: rezultati izbora po biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2020). *Ukupni rezultati izbora za Narodne poslanike Narodne skupštine 2020. godine: rezultati izbora po biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2022). *Ukupni rezultati izbora za Narodne poslanike Narodne skupštine 2022. godine: rezultati izbora po biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republički zavod za statistiku (2002). *Nacionalna ili etnička pripadnost – podaci po naseljima, Popis 2002*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2008). *Lokalni izbori 2008: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS

- Republički zavod za statistiku (2011). *Popisni podaci – eksel tabele: stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i polu, po opštinama i gradovima*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2012). *Lokalni izbori 2012: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2016). *Lokalni izbori 2016: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2020). *Lokalni izbori 2020: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS
- Vučičević, Dušan and Jovanović, Milan (2020). „Reforme i reformski predlozi za izmenu izbornog sistema“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990-2020*. Beograd: Službeni glasnik